

Социална интеграция и професионална реализация на младежи, напускащи домовете за деца

Care-Leavers Integration Programme (CLIP)
Десет години по-късно

Life's a Journey... Let's get prepared!

Животът е едно пътуване ... Готови ли сте?
Как върви? Имаше ли изненади?
Случват ли ви се хубави неща?
Имате ли приятели? Познати?
Има ли трудности? Как се справяте с тях?
Бяхте ли подготвени? Натрупахте ли опит?
Всичко възможно ли?! ...

Вход или Изход или Изход и Вход
Доверие Супер Добро качество Забавно
Непостоянно Прекрасно Семейство Креативно
Тласък Независим Помощ Добро начало
Нов живот Самоуважение Уважение
"Много добър старт в живота ... в моя живот!"

Редактори:

SWISS FOUNDATION OF THE
INTERNATIONAL SOCIAL SERVICE

**Швейцарска фондация на
Международната социална служба**
Ул. „Вале“ № 9
CH-1211 Женева 1, Швейцария
www.ssiss.ch

**Международна социална служба -
България**
ул. „Ниш“ №5, ет.2, офис 1
гр. Велико Търново 5000
www.iss-bg.org

Автор
Радослава Карабашева

Септември 2012

ПРЕДГОВОР

През 2002 г. „Международна социална служба” - Швейцария инициира разработването и реализацията на проект, насочен към младежи, на които предстои да напуснат домовете за деца, с оглед на тяхната успешна социална интеграция и професионална реализация, наречен CLIP (Care Leavers Integration Program). Проектът се финансира от Швейцарското правителство в три пилотни общини – В.Търново, Ловеч и Севлиево. За реализацията на проекта се създава фондация „Международна социална служба-България” (МСС-България). Проектът е успешно реализиран в периода 2003-2006 г., като във всяка от трите общини през 2005 г. са създадени Наблюдавани жилища за младежите, напускащите институциите, Защитени жилищни пространства за практическа подготовка в умения за живот в домовете за деца във всеки от общинските центрове на пилотните общини, проведени са обучения в умения за живот на 140 деца над 15 години в домовете, както и на над 40 представители на персонала на домовете, отделите „Закрила на детето” и Бюрата по труда в трите общини за съвместна работа по подготовката на децата за напускане на институцията.

През 2012 г. се навършват 10 години от създаването на МСС-България и стартирането на CLIP. Това бе повод да се замислим над общата ни работа и резултатите от нея. За нас най-важните участници в проекта са децата и младежите. Ето защо, тяхното мнение бе и продължава да бъде от ключово значение за нас. За да узнаем какво се случва с тях, да разберем нещо повече за техния живот и техните постижения след напускане на институцията, ние ги потърсихме. За наша радост те не само откликнаха, но се оказа и че пазят приятни спомени от обученията, пътуванията и подкрепата, която са получили преди повече от пет години. Участието им в различните дейности по CLIP са им помогнали да развият важни умения, нужни за социалната и професионалната им интеграция в българското общество, въпреки липсата на семейна подкрепа.

В следващите страници ви представяме съдбите на младежи, които са преминали през проекта през различните години и които са само малка част от тези млади хора. Техните разкази разкриват необходимост от по-дългосрочна и индивидуализирана подкрепа, за да могат младежите да реализират напълно своя потенциал и да се радват на добро бъдеще, въпреки тежкото си минало. Разказите им потвърждават, че при съблюдаване на рамката за подкрепа, създадена по проект CLIP (подготовка в умения за живот, осигуряване на временно място за живеене и професионална подкрепа в прехода след напускане на дома), интеграцията им се улеснява. Принципите, върху които бе реализирана програмата, насърчават положителната промяна в отношението към младите хора чрез прилагане на индивидуален подход, базиран върху потенциала и способностите на всяко дете или млад човек, а не върху проблемите му. Опитът на CLIP показва също и, че възможността за общуване с доверено лице увеличават шансовете за успех на младия човек.

Всяко дете има право на подкрепяща среда, отговаряща на конкретните му нужди. Имайки предвид, че децата и младите хора, израснали в социални институции, особено момичета, са лесна мишена за трафик на хора и експлоатация, Международна социална служба се ангажира, заедно с местните власти и организации, да работи за предотвратяването на тези практики чрез насърчаване на алтернативи на специализирани институции, чрез подобряване на капацитета на професионалистите и чрез укрепване на ресурсите на младите хора за справяне с живота. Радваме се, че нашите партньори продължиха да гради на базата на общия ни опит.

Последното десетилетие допринесе в значителна степен за структурното и законово обезпечаване на системата за закрила на детето в България. Създадени бяха нови услуги и алтернативи на институционализирането. Това е гаранция, че децата, които нямат шанса да живеят с родителите си или които живеят в трудни социални и икономически условия, ще имат възможност да опознаят семейната среда. Въпреки че през последните няколко години броят на децата в институции намалява и по-малко младежи напускат домовете, след навършване на пълнолетие, развитите моделът на работа и социалните услуги следва да се адаптират към новите социални реалности и да бъдат предоставяни на всички млади хора в затруднено положение, които се нуждаят от подкрепа за социалното и професионалното си развитие.

Равни възможности за всеки човек в България могат да бъдат постигнати единствено чрез силна ангажираност на гражданското общество и лобиране, които да движат напред българската социална система, за да може тя да отговори на нуждите на най-уязвимите групи, и сред тях на младите хора.

Събина Събева

Изпълнителен Директор

Международна социална служба – България

Ролф Видмер

Директор

Швейцарска фондация на Международна социална служба

Според доклада на УНИЦЕФ за 2011 година положението на децата в България е тревожно. Броят на децата в институциите намалява, но продължава да е висок – повече от 5 000 деца. Като основен фактор за това се определя бедността.

Важно е да има предвид и общото намаляване на детското население в България, от което се вижда, че относителното намаляване на децата в социални институции съвсем не е така драстично и броя на децата от ромски произход е значителен.

През последните години са осъществени значителни промени за модернизиране, както на материалната база и организацията на институциите за деца, лишени от родителски грижи, така и на методите на работа в тях. В годините на прехода се наблюдават трудности при преодоляването на „колективния“ подход към тези деца, всяко от които носи своята лична история и специфични нужди. За да израстват като пълноценни млади хора, осигуряването на добра материална база е необходимо, но далеч не е достатъчно. За да се реализират, за да постигнат своите мечти и изобщо, за да започнат да мечтаят, те - като всяко дете - имат нужда от подкрепяща и положителна среда и подкрепата на обществото.

Само преди десет години, децата и младежите в Домовете са обгрижвани по един или друг начин, но рядко придобиват социални

и професионални умения. При навършване на 18 години или най-късно след завършване на средното им образование, младежите напускат институцията. Някои от тях се връщат в семействата си. За много от тях обаче „Дома“ е единственият дом, а възпитателите - единственото семейство, което някога са познавали.

През 2002 година Международна социална службастартира програмата за социална и професионална реализация на младежите, напускащи Домовете за деца (CLIP), за да запълни една празнота в социалната система, налична в продължение на повече от 10 години след началото на прехода. Основните цели на проекта са създаването на равни възможности за децата и младежите, израснали в специализираните институции, индивидуален подход на работа с тях и психо-социална подкрепа, създаване на социална среда и подкрепа на професионалното им развитие.

Положителните резултати от реализирането на тези цели проличават, когато децата и младежите, с които е работено, имат ясен план и визия за развитието на своите умения, за своя индивидуален житейски план и са в състояние да дадат отговор на въпроса за това, какво възнамеряват да правят, след като завършат образованието си. Един неоспорим успех е, когато след период от няколко години тези млади хора са постигнали устойчиво социално и професионално развитие.

За да се насърчат професионалните способности и социалната интеграция на деца, отглеждани в институции, е необходимо сътрудничество между образователната система и работодателите. В това отношение българското Министерство на образованието и науката (МОН) и Министерството на труда и социалната политика (МТСП) разработват Национална програма, която е официално приета от през 2000 г. След приемане на Закона за закрила на детето (ЗЗД) и създаването на Държавна агенция за закрила на детето (ДАЗД), поредица от национални и международни проекти в социалната сфера бяха разработени.

Проектът CLIP е създаден от МСС в тази рамка, за да се разработи и приложи модел за улесняване на социалната и професионална интеграция на младежите при напускане на грижата, т.е. насочен е към младежи между 15 и 20 г.. Реализиран е в три пилотни общини: Ловеч, Севлиево и Велико Търново между 2003 г. и 2006, благодарение на сътрудничеството на МСС-Швейцария и МСС-България и обмяната на опит между двете държави, както и на финансовото съдействие на Швейцарската агенция за развитие и сътрудничество и на МОН и МТСП г. и се превръща в национален модел с методически и финансови стандарти.

РОМАН: «Отначало не вярвахме, че наистина някой ще направи нещо за нас ».

Срещаме се с Роман един ден след рождения му ден. Разказва, че е празнувал с приятели с някои се познават от Дома. Роман е прекарал голяма част от детството и юношеството си в специализирани институции, за него това са били трудни времена. Поради спецификите на училището, където е учил преди постъпването в Дома, се налага да навакса, за да отиде в редовно училище и учи с по-малки от него гимназисти. Дипломира се успешно в

Професионална гимназия по керамика и мебелно производство и би искал да се занимава с дизайн и вътрешна архитектура. Мечтата му е да учи в Национална Художествена Академия.

След напускането на Дома Роман е в деликатното положение, в което се оказват младежите с неговата съдба: да си намери работа и жилище, тъй като няма при кой да отиде. Одобрен е за настаняване в Наблюдавано жилище, което е създадено по програмата CLIP през същата година. Работати на трудов договор вече години в същата фирма.

Работейки, за да се издържа, Роман се подготвя усилено за изпити в художествената академия. Не се отказва от мечтата си след първия неуспех. С подкрепата на социалните работници от Центъра за социална рехабилитация и интеграция, Роман планира да се яви отново на кандидатстудентски изпит. Учи се от великотърновския художник Мотко Бумов, а година по-късно посещава и уроци в София, но не е приет в елитното висше училище.

„CLIP позволи да се случат много хубави неща“.

Артистичен и чаровен, Роман е медийната звезда на проекта и участва в редица предавания и срещи, но не обича помпозността. В продължение на няколко години е доброволец в Дома, където разговаря с децата и младежите и споделя житейския си опит. „CLIP позволи да се случат много хубави неща“, казва Роман с усмивка. Помни наученото по време на програмата и до днес. „Отначало не вярвахме, че наистина някой ще направи нещо за нас и когато ни попитаха от какво имаме нужда, не знаехме какво да отговорим“, разказва той. „Никой не ни беше питал преди това. Обученията и посещенията в различни градове ни сплотиха и ни помогнаха да опознаем себе си и другите младежи, които си мислехме, че познаваме.“ Младежът споделя, че и до момента имат контакт помежду си, макар да живеят в различни градове.

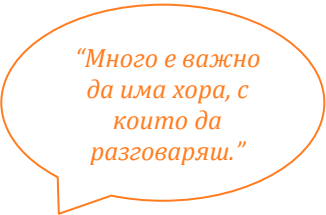
Днес Роман продължава да се занимава с изкуство, макар и не професионално. Поставял е няколко изложби в Севлиево и подготвя нова през лятото. Надява се един ден да покаже картините си и извън България. Преди години е опитал да получи напътствия от една художничка за това, какви са процедурните стъпки за организиране на изложба. Срещнал неразбиране. „За щастие, други хора застанаха зад мен и аз направих изложбата, моята първа самостоятелна изложба!“, казва той.

От няколко години Роман участва като сценограф в представленията и конкурсите на вокална формация Upstreamvoices с ръководител Ценка Горалска, която той нарича духовната му майка. Споделя, че е научил много от нея и получава голяма подкрепа. Разказва ми за сценографията и обяснява, че е като работата с деца. Случват се непредвидени неща. След всеки концерт се срещат и разговарят. Споделят къде са били проблемите и така на следващия концерт те са отстранени. „Но ще има нови проблеми и пак ще разговаряме, и ще намерим нови решения. И така, последният концерт мина безпрепятствено, просто се реши..., но нямаше публика“, иронично завършва разказа той. „Проблемът е в нас“, твърди той, „чисто организационен.“ Според него такава е и работата с децата от социалните институции, и важното е да се работи в екип, да има желание и разбира се, честност.

ОЛЕГ: « Ако седиш и чакаш, нищо няма да стане ».

Олег е прекарал голяма част от живота си в специализирани институции. Когато започва програмата CLIP, „видях, че се прави нещо, което наистина е от голяма помощ за напускащите институциите“, казва той. Впечатлява го „близостта с децата, начина на комуникиране с тях, отношението, ... обясненията какво ни очаква занапред, как да подходим... и най-вече се отнасяха към нас като към обикновени хора.“ Научават ги да умеят да уважават, да изслушват и да се отнасят с добро към другите, на някои социално-битови умения, как да се реализират професионално. Спомня си последните месеци и обясненията за това как се пише мотивационно писмо, „какво се описва вътре и на какво да наблегнем... и как да кандидатстваме.“

Наскоро попада на телевизионен репортаж, в който разпознава в младите хора, заровили ръце в кофите за боклук, децата от социалната институция, в която е бил настанен преди да отиде във Велико Търново. „Ако нямаше програми като CLIP, сигурно и аз нямаше да се оправя“, тъжно отбелязва Олег, „много е важно да има хора, с които да разговаряш“. Според него особена роля изиграват и доброволците от университета.

„Много е важно да има хора, с които да разговаряш.“

Намира за много добра организацията на обученията и пътуванията. Харесвало му и, когато са се събирали в групички през паузите, предлагали са им кафе и възможността да се запознаят и да продължат дискусиата, описвайки несъзнателно, европейската коридорна дипломатия. „Това е, един много, много голям плюс за самите деца“, добавя Олег.

От завършването си до днес работи във фирма в сферата на производството. Казва, че е намерил това работно място сам, след като е кандидатствал по няколко обяви във вестниците и интернет, и е доволен като цяло. Интересува се също от компютри и при завършването и напускането на Дома във В. Търново през 2004 г., решава да кандидатства в университет за специалност информатика. Не се справя с изпита по математика, но и не се отказва от работата с компютри. Учи сам как се инсталират програми, как се програмира, как се поддържат мрежи. Инициативен и уверен в способностите си, Олег регистрира собствена фирма за поддръжка на компютри с идеята това да стане основното му занимание. Грижи се и за рекламирането на дейността на фирмата, но икономическата криза му изиграва лоша шега и работата намалява. Все пак „хората ме знаят и ми се обаждат“, добавя Олег.

За да успее един млад човек от институция, според Олег, той не трябва да се отчайва и да бъде активен в това, което си е задал като цел, тъй като „ако седиш и чакаш, нищо няма да стане“.

ГАЛИНА: « Искам да дам един по-добър живот на поне едно от тези деца и вярвам, че мога да го направя ».

На единадесет, Галина е отведена от баба си в Детска педагогическа стая (ДПС), след като бяга от къщи и насилието на майка си. В този ключов момент, тя получава много значима подкрепа от инспектора, работещ в ДПС в този период. След решителния отказ на Галина да се върне при майка си, я насочва и ѝ помага да намери по-добра среда на живот. Причината Галина да попадне в Дома за деца лишени от родителски грижи в Севлиево, е системното насилие, което майка ѝ упражнява над нея в продължение на години.

„Отначало ми беше страшно в дома“, признава Галина, която вярва, че има труден характер. Такава е първата реакция на повечето деца при попадане в социална институция. С течение на времето силно се сближават, както с възпитателите, така и с другите деца. „Това беше моето семейство и ми беше трудно да се откъсна от тях.“ Смята, че особено сплотени са били випуските, завършили през 2003 и 2004 година.

Завършва специалност „Дизайн в силикатното производство“ с отлични оценки по история и литература и е приета да учи право във Велико Търново. „Впоследствие нещата се развиха различно“, казва тя. Започва работа, а след няколко години получава предложение от приятел да работи в Швейцария. В Севлиево не вижда шанс за развитие, бързо решава да замине. Разочарованието ѝ е голямо, когато пристига и разбира какъв е предметът на работа. Борбена и уверена в себе си, тя не се отчайва. С помощта на познати си намира друга работа и квартира в Швейцария, и по-късно получава разрешително за престой.

Галина би искала да работи по специалността си. Тъй като ѝ е необходима допълнителна диплома от Швейцария, тя продължава да учи усилено немски. Решена е да осинови дете от България след няколко години. „Искам да дам един по-добър живот на поне едно от тези деца и вярвам, че мога да го направя.“

За да успее, един млад човек трябва най-вече да „вярва в себе си“, казва Галина.

“Отначало ми
беше страшно в
Дома.”

МИНЧО иска да учи Педагогика. « за да помогна на младите хора, които имат труден път като моя ».

Съдбата довежда Минчо в Ловеч, където завършва средното си образование през 2003 г. Първоначалната идея е след напускане на институцията да се устрои в Габрово и да работи там, тъй като е родом от този град, но после решава да кандидатства в университета във Велико Търново. Не му харесва в Габрово и само след три дни отива в Търново.

„Не познавах никого и не исках да остана там и да започна всичко отначало“, споделя той. Мечтата му при напусне на дома е да учи Предучилищна и начална училищна педагогика, „за да помогна на младите хора, които имат труден път като моя“, казва той. Самостоятелният му живот не започва по очаквания начин, тъй като не е приет в университета. В този труден период, „най-много ми помогна Таня Дървенова (по това време изп. директор на МСС-България) с жилище, с подготовката на документите за кандидатстване, с насоки.“

След като приключва със задължителната по онова време военна служба, Минчо не се отказва от желанието си да следва и се подготвя упорито за приемни изпити в университета. За съжаление, в продължение на няколко поредни години не го приемат. Междувременно сменя и няколко работни места, тъй като работодателите не спазват подписаните договори.

Във Велико Търново има шанса да ползва в продължение на една година Наблюдаваното жилище, създадено по програмата CLIP. Това е една огромна помощ, докато си осигури по-голяма житейска самостоятелност, а „в този момент нямах пари и тепърва си търсех работа.“ От 2007 година започва работа във фирма за топлоизолация и хидроизолация и споделя, че е изключително доволен от отношението на работодателя и колегите си. Предпочита да не споделя миналото си и настоява пред работодателя си, „да се държи към мен както с всички останали, да не прави разлика, да няма разделения. Започнах едно ново начало с тази работа и не съм търсил помощ от ЦСРИ или други институции от тогава“, уверено казва Минчо. „Аз съм им много благодарен за помощта, но целта беше като се устроим, вече да не се обръщаме към тях“.

„Аз съм им много благодарен за помощта, но целта беше като се устроим, вече да не се обръщаме към тях“

Сега Минчо живее с приятелката си, която е завършила Великотърновския университет. Той не изключва възможността да се опитва отново да започне следване, било то и задочно, тъй като тя трябва да работи.

ГЕНО: « Най-важното нещо е да знаете как да създадете контакти ».

Гено се бори за живота от първата си глътка въздух. Загубил родителите си, той почти се задушава за секунди след раждането, което му причинява ахондроплазия. Прекарал е целия си живот в специализирани институции, първо в дом за рехабилитация в Луковит, после в Дома за деца лишени от родителски грижи в Ловеч. След като напуска Ловеч, той заминава за София, за да се събере с приятелката си. През първата година остава без работа, тъй като няма „връзки“ в София. С приятел решават да отворят книжарница и той работи около три години в нея до затварянето ѝ.

Активно търси създаване на контакти с хора в бизнеса и след като затварят книжарницата, започва работа в общината, първо като младши инспектор, а днес е вече старши инспектор. Според него, „за да си намерите работа, най-важното нещо е да знаете как да създадете контакти.“

Гено има приятни спомени от обучението си. Най-впечатлен е от екскурзиите и състезанията по ориентиране. Научил се е как да намира пътя си в непознато населено място и по-късно това му е помогнало изобщо „да намери мястото си“. Гено е вицепрезидент на националната неправителствена организация „Малки Български Хора“ и се стреми да вдъхва увереност и борбеност на хората като него, защото не смята, че се нуждаят от съжаление. Бори се за всеки сантиметър свобода в света на големите, макар самият той да е много по-голям от ръста си. Дори е приспособил колата си, за да може да улесни придвижването си през натоварените софийски улици. Неговият съвет към младежите, напускащи специализирани институциите, е „да не смятат, че държавата има задължения към тях. Колкото по-бързо разбират това, толкова по-добре.“

*“Да не смятат,
че държавата
има задължения
към тях”.*

ТОДОР: «Хубаво е да има такива проекти като CLIP, защото това ни кара да се чувстваме по-малко изолирани».

Комуникативен и инициативен, Тодор обича предизвикателствата и точността. Завършва професионална гимназия в Ловеч през 2005 и след напускане на Дома за деца, кандидатства и е одобрен за Наблюдавано жилище, където живее около година. Със съдействието на социалния работник към ЦСРИ (създаден по проекта), Калина, той си намира бързо работа в Овергаз. Оказва се, че е и единственият специалист сред колегите си, но въпреки това е един от съкратените при намаляването на персонала.

Животът му в дома е белязан от подкрепата на един от възпитателите в Дома. Тодор често е канен в неговия дом, където научава какво е да си в домашна обстановка и как се поддържа къща. Казва, че уважението е една от най-важните ценности, които е усвоил. „Обученията и посещенията ни направиха отбор.“

Чрез познати и благодарение на мотивацията си да работи го наемат в автосервиз в Ловеч, където се справя повече от добре. Успява да привлече много нови клиенти, но обещаното увеличение на заплатата не идва. Тогава той решава да замине с приятелката си за Варна и остават там няколко години. Не му се налага да търси дълго работа. Смело се представя в една автомивка и пита дали имат нужда от работник. От автомивката се премества към сервиза за гуми в същата фирма. Обратно в Ловеч, за няколко месеца, лесно успява да си намери работа. Обича работата с автомобили и мечтае за собствен бизнес. Натрупал е богат опит и клиенти, които го уважават, а и не му липсва смелост. От есента ще следва в Техническия колеж в Ловеч, специалност „Автомобилно машиностроене“, за да подобри квалификацията си.

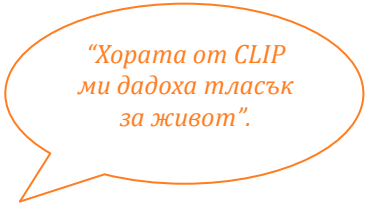
“Обученията и посещенията ни направиха отбор”.

Казва, че не иска да търси роднините си, с които не мисли, че може да има нещо общо. Непонятно му е как един родител би могъл да изостави детето си и никога да не се поинтересува какво става с него. „Хубаво е да има такива проекти като CLIP, защото това ни кара да се чувстваме по-малко изолирани“, казва Тодор.

ГЕНЧО мечтае да работи като готвач, но: «Хората в България не са толерантни».

Генчо – също като много от другите младежи – прекарва живота си в специализирани институции. От Дома за рехабилитация в Луковит е настанен в Дома за деца, лишени от родителски грижи в Ловеч. След като завършва образованието си за готвач през 2003 и напуска дома в Ловеч, Генчо отива в София, за да търси работа, защото столицата предлага повече възможности, а „Ловеч е малък град, всички се познават помежду си и има по-малко възможности“, обяснява той. Търси работа в продължение на шест месеца като готвач, но без резултат и казва, че хората се затрудняват да го разбират и да го приемат.

Благодарение на желанието и контактите на хората от София, които работят по програмата CLIP, той започва работа в автомивка и сервиз в периода 2003-2004 г. До днес той работи на същото място и в замяна на работата си получава подслон. Хората от CLIP му дават тласък за живот. Много добре се разбира не само с работодателя си, когото нарича „баща“, но и с неговото семейство, и им е много благодарен за отзивчивостта. Тази година дори са планирали да отидат заедно на море.

*“Хората от CLIP
ми дадоха тласък
за живот”.*

Мечтата му и до днес е да работи като готвач, но навсякъде го отхвърлят с аргумента, че няма необходимия опит, въпреки че според него просто не го приемат. Преминал е през много трудни ситуации, за които не иска да си спомня, нито да разказва. И това го кара да мисли, че хората не са толерантни, а институциите в България не вършат работата си по подобавания начин.

В края на срещата ни Генчо признава, че е радостен, че сме се срещнали, защото това носи промяна в ежедневието му. Той има много приятели, но не разполага с време и пари, за да пътуват и да ги срещне. С усмивка си спомня за обученията и пътуванията, организирани по CLIP и се надява, че някой ден отново ще срещне приятелите си.

ДОБРИ: "в реалния живот ... всеки трябва да се справи сам".

Добри е настанен в специализирана институция в с. Балван, когато е първи клас и преместен в Дома за деца, лишени от родителски грижи в гр. Велико Търново през 2003 г. Там завършва Професионална гимназия по туризъм през 2007 г. Престоят му в „Защитеното пространство“ в Дома, когато е 12 клас, му помага да придобие някои основни битови навици. След напускане на Дома, Добри е потребител на услугата „Наблюдавано жилище“ (НЖ) за една година.

Намира си работа само две седмици след напускането на Дома и така не се налага да се регистрира в Бюрото по труда. Екипът на ЦСРИ - Велико Търново (също създаден по проекта) ми помогна да изготвя необходимите документи”. Добромир се задържа на този пост една година, след което започва работа в хотел. Условието обаче се оказват не твърде благоприятни. Случва се да работи по 36 часа без почивка. Работодателят посяга да го удари, когато веднъж намира Добри заспал от преумора, „и вместо да прояви разбиране, че след безсънната нощ имам нужда от почивка, той взе да ме удря и да ми се кара. “ Несъгласен да търпи подобно отношение, Добри напуска и работи една година като отговорник по строежи. С помощта на приятел, той започва да тренира езда, а в замяна на курсовете помага в конюшната. Започва да се състезава и да печели турнири в любителската група, тъй като няма възможност да заплати курсовете, необходими, за да получи лиценз за професионален жокей.

“ЦСРИ Велико Търново ми помогна да изготвя необходимите документи.”

„Обученията в рамките на програмата ме научиха да бъда като хамелеон, да се приспособявам във всяка ситуация с хората, с обичаите, за да можем с работодателя и колегите добре да работим“, казва Добри. От около година работи в хотел, разположен в планина Витоша и помага да се „съживи хотела“; разбира се добре с работодателя си. Казва, че е научил как да общува с хора предимно през обученията и престоя в НЖ, „иначе в Дома гледахме само телевизия.“

Докато си намери работа, Добри се е занимавал с цепене на дърва. „Един старец ме научи как се правят пари и докато няха работа във Велико Търново, така започнах. Отивах на строежите, събирахме пирони и ги давахме за старо желязо. Така си вземах хляба и цигарите и всичко необходимо.“

Споменава, че престоят му в НЖ не е бил лесен. Съквартирантите му били по-буйни и не работели, а съседите все на него се оплаквали в случай на трудности. Дори му се наложило веднъж да заплати за щети, нанесени от съквартирантите му. Казва, че се е научил да разпределя бюджета си с помощта на социалните работници в ЦСРИ и да цени парите. „Половината заплата ми отиваше за жилището“, споделя Добромир и добавя: „Все нещо трябва да плащаме и ние. Не може само да ни се дава. Докато си в дома, всичко ти се дава, но като излезеш в реалния живот... трябва да се справяме сами.“

ВАЛЕРИ: „Нямам си никого, нито брая, нито сестри”

След напускане на Дома за деца лишени от родителски грижи в Ловеч, Валери среща много трудности в намирането на своя път. Професионалното образование за обработване на кожи, което получава, не му помага да намери работа, тъй като има твърде малко фирми в тази сфера в Ловеч.

С помощта на социалните работници в Центъра за социална рехабилитация и интеграция (ЦСРИ) за деца и младежи, създаден в рамките на CLIP, той започва работа, която му харесва във фирма Балкан. През 2007, при съкращения, остава без работа. От тогава не може да си намери постоянна работа. От ЦСРИ и Бюрото по труда му предлагат други работни места, но Валери отказва. Според него предложенията не са подходящи за него. Исква да работи като охранител, но такава позиция не може да намери.

Междувременно работи почасово, по частни обекти. Казва, че в Ловеч няма работа. Справя се финансово и с помощта, която получава от група шведи в продължение на години. Честен и отзивчив, но може би и малко наивен, в момента Валери се намира в много трудно положение. Седмици преди срещата ни научава, че трябва да напусне общинското жилище, в което живее от 2004 година.

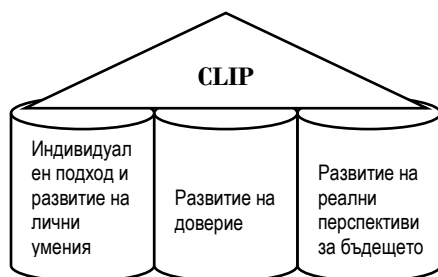
Намира квартира, в която всичко изглежда наред до деня на срещата ни, но след дни научавам, че отново няма подслон, нито финансови средства или работа. Финансовата помощ, която получава от шведите, също е спряна. „Много рядко някой ще ти подаде ръка, а и аз не искам да притеснявам хората. Кризата и безработицата правят времената трудни за всички.”

“Много рядко някой ще ти подаде ръка, а и аз не искам да притеснявам хората.”

Валери е напуснал институцията преди години, но социалният работник към социалната услуга „Защитено жилище“, също създадена в рамките на проекта, не отказва да му помогне, макар това да не влиза в задълженията му. „Нямам никого, нито братя нито сестри”, съжалява той. В живота „трябва да бъдем добри, да се грижим за семейството си, а не да сме част от тези, които създават деца и ги изоставят.” Мечтае за стабилна и добре платена работа, за собствен дом и семейство.

Програма за социална интеграция и професионална реализация на младежи, напускащи домовете за деца (CLIP)

Моделът, разработен в рамките на проекта, се основава на три стълба, осигуряващи постепенното придобиване на самостоятелност в рамките на пребиваването в Дома: индивидуален подход и развитие на лични умения, развитие на доверие и на реални перспективи за бъдещето. Младите хора се нуждаят от перспектива и професионална ориентация. Тяхната

самостоятелност се постига, когато те имат жилище, работа, финансова основа и изградена социална мрежа.

Концепция

- ⇒ Младежът се поставя в центъра на вниманието на всички професионалисти, имащи отношение към неговите проблеми;
- ⇒ Подготовката за самостоятелен живот на младежите трябва да започне поне две години преди напускането на дома, за което трябва да има създадени подходящи условия - за практическа подготовка за справяне с ежедневието, обучение в умения за живот, като част от индивидуалната работа с детето и младежа;
- ⇒ След напускането на дома, младежите трябва да получават подкрепа и да се придружават по пътя към самостоятелност от професионалисти, т.е. необходимо е да се изгради външна (извън дома) система за професионална подкрепа;
- ⇒ Младият човек се подкрепя след напускане на институцията, задарявайки социална и професионална мрежа със собствените си ресурси.

Постиганията на CLIP

В рамките на CLIP, са създадени различни услуги в подкрепа на всеки млад човек, израснал в резидентна грижа по пътя към неговата самостоятелност. Защитеното пространство (в сградата на Дома) и Наблюдаваното жилище (извън) са

предназначени да помогнат на младежите по пътя им към постепенно придобиване на самостоятелност.

Центровете за социална рехабилитация и интеграция (ЦСРИ), които функционираха в рамките на проекта, включваха мултидисциплинарни екипи за предоставяне на подкрепа на всички деца в резидентна грижа по време на прехода им към самостоятелен живот чрез обучения за формиране на индивидуални, социални и професионални умения, посещения на места извън "границите" на "Дома", социално и психологично консултиране, организиране на срещи с професионалисти в държавните институции на местни ниво.

В края на програмата, българските институции в лицето на Министерството на труда и социалната политика примат модела на CLIP, който става национален стандарт. В практиката на домовете е въведено «Защитеното жилищно пространство», като място за практическа подготовка за самостоятелен живот, което е намерило своето място в Правилника за прилагане на Закона за социално подпомагане като Преходно жилище. Социалната услуга за младежи, напускащи домовете за деца, като преходна форма за оказване на професионална подкрепа и придружаване с оглед успешна социална интеграция, разкрита в общините Севлиево, В. Търново и Ловеч, е намерила своето място в Правилника за прилагане на Закона за социално подпомагане като Наблюдавано жилище.

През 2006-2009 г. CLIP е мултиплициран в три нови общини в България като CLIP 2: Смолян, Враца, Стара Загора. Динамиката на програмата привлича и други общини в страната, желаещи да гарантират по-добър старт в живота на тези младежи.

На базата на неоспоримите достойнства на CLIP и постигнатите резултати в България, и като се имат предвид сходните условия на живот в други бивши социалистически страни, МСС-Швейцария реши да адаптира CLIP в Украйна и през 2010 г. започна прилагането на програмата в района на Киев за период от три години.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ И ПРЕПОРЪКИ

В наследената от миналото методика на работа се игнорират индивидуалните нужди и емоционалност на всяко дете. Програмата CLIP въвежда индивидуалния подход и оценката на индивидуалните нужди на всяко дете, и подготовката му за живота извън дома.

В рамките на настоящото проучване се запитахме подготвени ли са били младежите за живота извън дома и как е преминал животът им повече от пет години, след като са заживели самостоятелно. Проведените разговори с тридесет и двама младежи и девойки показват, че повечето са успели да се интегрират социо-професионално, имат жилище, работа и социална среда, и най-вече разчитат на себе си.

По подхода и проследяването:

- ∞ Да поддържа развития по време на програмата подход към младите хора, основан на техните ресурси и усилващ способностите им;
- ∞ Подготовката за самостоятелен живот да започне повече от две години преди напускане на резидентната услуга, за да не се натрупват голямо количество информация от първа необходимост в кратък период;
- ∞ Да се обърне специално внимание на момичетата и младите жени, тъй като те са изложени на по-висок риск от експлоатация и насилие;

- ∞ Да се осигури по-продължителна подкрепа на всички нива и индивидуално проследяване на младежите в затруднено положение, след напускане на обществената грижа

Социални услуги:

- ∞ По-голяма гъвкавост на системно ниво, за да се гарантира, че се отговаря на потребностите на най-нуждаещите се млади хора. Затова, социалните структури трябва да се адаптират към потребностите на младите хора, а не обратното;
- ∞ Услугите, създадени в рамките на CLIP, трябва да се адаптират към новите социални реалности и да продължат да се използват от най-нуждаещите се групи от българското общество.
- ∞ Да бъде разработен индивидуален и устойчив подход за подкрепа на младите хора, желаещи да продължат обучението си, включително подготовка за приемните изпити и безплатни жилища през първата година на обучение.
- ∞ Да се поддържат дългосрочни контакти с младежите, преминали през социалните услуги.

Подобряване прилагането на стандартите „Качеството за деца” (виж Приложение 2)

Полезни връзки:

Стандарти „Качество за деца”:

www.quality4children.info/content/cms,id,89,nodeid,31,_country,at,_language,en.html

Ръководство на CLIP, 2006: www.iss-bg.org/bg/documents/uploads/Publications/CLIP_MANUAL_BG.pdf

Работна книжка за младежи: www.iss-bg.org/bg/documents/uploads/Publications/CLIPWorkbook_BG.pdf

Международна социална служба – България: www.iss-bg.org

Швейцарска фондация на МСС: www.ssiss.ch

Мониторингов доклад за изпълнението на Плана за действие по Националната стратегия „Визия за деинституционализация на децата в Република България”: sacr.government.bg

Годишен доклад за 2011, UNICEF България, 2012 : www.unicef.bg/public/files/press/56.pdf

Приложение 1. Обща картина от интервюта

Около 139 младежи и девойки участват в програмата, изпълнявана от Международна социална служба-България в периода от 2003 до 2007 година. Към момента те са на възраст между 24 и 29 години.

Основната цел на проучването бе да се проследи развитието на младежите и девойките след напускане на Дома за деца, лишени от родителски грижи, по отношение на тяхната заетост, жилищно устройство и социална интеграция, както и трудностите, които са срещнали след напускане на социалната институция; специфичните умения или познания необходими, за да се справят със затрудненията; към кого са се обръщали за помощ в случаи на трудности.

Бяха проведени 26 срещи и 6 телефонни разговора. По данни на младежите, възпитателите и директорите на ДДЛРГ и социалните работници (бивши и настоящи) се установи, че поне 24 души са извън страната. Фактът, че след повече от 5 години само 32 нямат ясни спомени за компонентите на програмата показва, че тя е изиграла важна роля в живота им.

От тридесет и двамата интервюирани, петима полагат кандидат-студентски изпити във висши учебни заведения и трима са завършили. Двама от младежите, които рано не са имали подобни намерения, споделиха планове да продължат образованието си. Един от тях ще бъде първокурсник през настоящата академична учебна година.

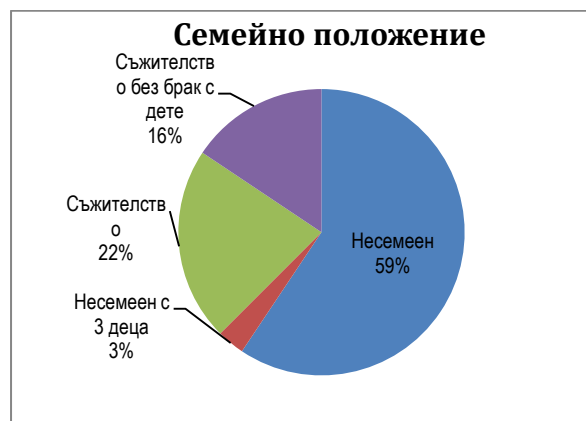

Професионалното развитие на интервюираните към момента е следното: 88% имат постоянна работа, като значителна част са запазили работното си място за повече от пет години. Двама от младежите са се

издигнали до ръководни позиции, а един се самоосигурява и притежава частен спортен клуб. Професиите, които упражняват младежите, са много разнородни. Сред тях има учител, дизайнер, работещи в промишления сектор, строителството, хотелиерството и др..

Мнозинството (22 души), живеят на квартира и плащат месечен наем. Единодушни са, че това не е стабилна ситуация и биха искали да закупят собствено жилище. Един от младежите има затруднения да намери постоянно жилище към момента на проучването. Проблемната ситуация е скоросна и очакването е, че няма да трае дълго.

Сред интервюираните няма сключили граждански брак. Младежите считат, че това е излишна формалност – дори тези, които са родители. От тях пет души имат дете, но нямат сключен брак, а 19 не са обвързани. Една от участниците в проучването е самотна майка. Тя се грижи сама за трите си деца, след като е напуснала баща им, който е упражнявал насилие над нея. Тя не иска децата ѝ да имат нейната съдба, да бъдат отгледани в институция и прави всичко

възможно те да израснат в добра среда и да получат образование, каквото тя самата няма.

Трудности, срещнати през годините след напускане на социалната институция

Една голяма част от младежите са срещнали затруднения в професионалното си развитие. Те заявяват, че в България без „връзки“ е почти невъзможно да се намери работа. Няколко от участниците в проучването са се сблъскали със съществуващите предразсъдъци в обществото по отношение на хора, израснали в социална институция, както и към хора с увреждания. Последното се оказало пречка за получаване на работата, въпреки че увреждането не пречи за изпълнение на работните задължения.

Трудности при намирането на жилище са срещнали някои от младежите от ромски произход, въпреки че плащат редовно наема си. При двама други младежи липсата на задоволителни доходи не им позволява да плащат наем. Един младеж живее на работното си място, тъй като то е твърде отдалечено от най-близките градове и села, което обаче не го притеснява. Друг споменава, че единствените трудности, които е срещал, са били финансови, и обяснява това с ниското заплащане в България през последните години.

Как се справят с тях?

„Ако не намираш изход, търси друг вход“, мъдро казва Ангел.

Според младежите най-важното е борбеността и вярата в себе си. Съветват хората с тяхната съдба да не разчитат на държавата, а на собствените си усилия. Сериозността, организираността и трудовите навици са от голямо значение. Важно е да знаят как да отстояват позицията си, да уважават другите, но и да не им позволяват да се държат с тях по неприемлив начин. Чувства се нуждата от по-добро познаване на правата, които произлизат от социалния им статус.

Към кого се обръщаш в случай на нужда?

Днес младежите показват завидна самоувереност по отношение на трудните ситуации, пред които ни изправя „реалният живот“. Повечето твърдят, че през последните години рядко им се е налагало да се обръщат към който и да е в случай на нужда. Около 80% се справят сами или евентуално търсят подкрепа от приятели и близки. Двама души разчитат на съдействие от социални работници от Наблюдавано жилище и Центъра за обществена подкрепа, а един не знае къде да потърси помощ.

Участниците в проучването споделят мнението, че помощта, която са получили в последните години от престоя си в Дома, е била ценна за тях. Казват, че има младежи, които не са се справили след напускане на институцията. Те отдават това, в повечето случаи, на липсата на желание за независим живот от тяхна страна, тъй като са свикнали, че „всичко ще им се дава наготово“. Според една от девойките, обученията в институцията започват късно, особено за тези, които никога не са познавали „нормална“ семейна среда, и през последната година се натрупва твърде много информация за научаване или времето за промяна във възпитание и поведение не е достатъчно. Споменава се също, че много от младите жени са обвързани и с дете през последната година.

Над 60% от запитаните не поддържат контакт с възпитателите от Дома и сътрудниците по програма CLIP, считайки, че нямат нужда от помощ. Един от младежите обяснява, че една от целите е била именно да не търсят тяхното съдействие, след като са се устроили. Близко 10% поддържат приятелски отношения с екипите в създадените по проекта услуги и се срещат с тях, когато им се отдаде възможност.

Много от младежите споменават, че обученията, посещенията на други градове и въобще отношението на хората, работещи или доброволци по програмата CLIP, им е помогнало да опознаят себе си и съучениците си по-добре и ги е сплотило.

Проучването показва, че повече от 70% от младежите поддържат контакт помежду си повече от пет години след напускането на социалната институция, а всички заявяват желанието си да се срещнат отново.

Приложение 2: „Качество за деца” Стандарти за грижата, извън родното семейство, в Европа

Достъпен на други езици тук: <http://www.quality4children.info>

Избор на решение и процес на настаняване

Стандарт 1: ДЕТЕТО И НЕГОВОТО РОДНО СЕМЕЙСТВО ПОЛУЧАВАТ ПОДКРЕПА ПО ВРЕМЕ НА ПРОЦЕСА НА ИЗБОР НА РЕШЕНИЕ

- ⇒ Детето и неговото родно семейство имат правото да се намесят, ако излявят желанието да променят условията си на живот, или когато ситуацията го налага. Безопасността и най-добрият интерес на детето са основният приоритет. Детето и неговото родно семейство винаги биват изслушвани и третираны с уважение

Стандарт 2: НА ДЕТЕТО СЕ ДАВА ВЪЗМОЖНОСТ ДА УЧАСТВА В ПРОЦЕСА НА ИЗБОР НА РЕШЕНИЕ

- ⇒ Всички страни, участващи в процеса, изслушват и уважават мнението на детето. Детето е добре информирано за положението си и се насърчава да изказва мнението си и да участва в процеса в зависимост от възможностите си за преценка.

Стандарт 3: ПРОФЕСИОНАЛНИЯТ ПРОЦЕС НА ИЗБОР НА РЕШЕНИЕ ОСИГУРЯВА МАКСИМАЛНО ДОБРА ГРИЖА ЗА ДЕТЕТО

- ⇒ В процеса на избор на решение трябва да се зададат два основни въпроса: „Кое решение е в най-добрия интерес на детето?” и, в случай, че бъде доказана нужда от заместваща грижа, „Къде е най-добре да бъде настанено детето?” Всички преки участници в развитието на детето си сътрудничат в зависимост от професионалната си област. Те получават и споделят адекватна информация относно процеса на избор на решение. Когато става въпрос за прием на деца със специални нужди, техните специфични изисквания също се вземат предвид.

Стандарт 4: РОДНИТЕ БРАТА И СЕСТРИ СЕ НАСТАНЯВАТ ЗАЕДНО

- ⇒ По време на процеса на обгрижване родните братя и сестри се настаняват заедно. Те могат да се разделят, само ако това е в интерес на тяхното благополучие. В този случай трябва да им се осигури възможност за контакт, освен ако това няма да донесе негативни резултати за децата.

Стандарт 5: ПРЕМИНАВАНЕТО В НОВИЯ ДОМ Е ДОБРЕ ПОДГОТВЕНО И СЕ ИЗВЪРШВА С РАЗБИРАНЕ

- ⇒ Сред избора на най-подходящата форма на грижа, организацията, която ще я осигури, внимателно подготвя детето за приемането му. Настаняването трябва да е постепенно и с възможно най-малко сътресения. Преминването в новия дом е договорено като процес, чиято основна цел е да гарантира най-добрия интерес на детето и интересите на всички заинтересовани страни.

Стандарт 6: ПРОЦЕСЪТ НА ОБГРИЖВАНЕ СЕ РЪКОВОДИ ОТ ИНДИВИДУАЛЕН ПЛАН

- ⇒ В процеса на избор на решение е съставен индивидуален план за грижа, който подлежи на развитие и се прилага по време на целия процес на обгрижване. Този план напътства цялостното развитие на детето. Като цяло планът за грижа следи нивото на развитие на детето, поставя задачи и определя мерки и показва какви ресурси са необходими, за да се подкрепи цялостното развитие на детето. Всяко решение в тази област, взето под заместваща грижа, е ръководено от този план.

Процес на обгрижване

Стандарт 7: ДЕТЕТО СЕ НАСТАНЯВА НА МЯСТО, КОЕТО ОТГОВАРЯ НА НУЖДТЕ МУ И НА ЖИЗНЕНАТА И СОЦИАЛНАТА СРЕДА, ОТ КОЯТО ПРОИЗХОЖДА

- ⇒ Детето расте в среда, където е добре прието, подкрепяно, защитавано и обгрижвано. Отглеждането на детето в грижовна семейна среда отговаря на тези изисквания. Новият дом на детето му осигурява възможност да изгради стабилни отношения с човека, който се грижи за него, и да поддържа социални контакти.

Стандарт 8: ДЕТЕТО ПОДДЪРЖА КОНТАКТ С РОДНОТО СИ СЕМЕЙСТВО

- ⇒ Връзките на детето с родното му семейство се насърчават и подкрепят, ако това е в най-добрия интерес на детето.

Стандарт 9: ПОЛАГАЩИТЕ ГРИЖА СА КВАЛИФИЦИРАНИ И СА ИМ ОСИГУРЕНИ ПОДХОДЯЩИ УСЛОВИЯ

- ⇒ Обгрижващите щателно се оценяват, подбират и обучават преди да им бъдат поверени деца. Те получават постоянни текущи обучения и професионална подкрепа, за да се гарантира цялостното развитие на детето.

Стандарт 10: ОТНОШЕНИЯТА МЕЖДУ ПОЛАГАЩИЯ ГРИЖА И ДЕТЕТО СЕ ОСНОВАВАТ НА РАЗБИРАНЕ И УВАЖЕНИЕ

⇒ Лицето, полагащо грижа отделя индивидуално внимание на детето и полага съзнателни усилия да изгради доверие и разбиране помежду им. Лицето, полагащо грижа винаги общува с детето отворено, честно и с уважение.

Стандарт 11: ДЕТЕТО ИМА ВЪЗМОЖНОСТТА АКТИВНО ДА УЧАСТВА ВЪВ ВЗЕМАНЕТО НА РЕШЕНИЯ, КОИТО ЗАСЯГАТ ЖИВОТА МУ

⇒ Детето бива признато като експерт в собствения си живот. То бива информирано, изслушвано и вземано на сериозно, а устойчивостта му бива призната като значителен потенциал. Детето се насърчава да споделя чувствата и преживяванията си.

Стандарт 12: ДЕТЕТО СЕ ОТГЛЕЖДА ПРИ ПОДХОДЯЩИ ЖИЛИЩНИ УСЛОВИЯ

⇒ Жилищният стандарт и инфраструктурата на организацията за предоставяне на грижа задоволяват нуждите на детето от удобство, сигурност, здравословни условия на живот, както и от неограничен достъп до образование и социален контакт с общността.

Стандарт 13: ДЕЦАТА СЪС СПЕЦИАЛНИ НУЖДИ ПОЛУЧАВАТ НЕОБХОДИМАТА ГРИЖА

⇒ Полагащият грижа получават постоянни и специализирани обучения и подкрепа, за да могат да задоволят специалните нужди на поверените им деца.

Стандарт 14: ДЕТЕТО ИЛИ МЛАДЕЖЪТ ПОСТОЯННО СЕ ПОДГОТВЯТ ДА ЗАЖИВЕЯТ САМОСТОЯТЕЛНО

⇒ Детето или младежът са подпомагани да изградят бъдещето си, за да станат самостоятелни и независими членове на обществото. Те имат достъп до образование и им се дават възможности да придобият умения и ценности. Детето или младежът биват подкрепяно, за да си изградят самочувствие. Това им позволява да се чувстват силни и сигурни и да се справят с трудностите.

Процес на излизане от системата

Стандарт 15: ПРОЦЕСЪТ НА ИЗЛИЗАНИЕ ОТ СИСТЕМАТА СЕ ПЛАНИРА И РЕАЛИЗИРА ВНИМАТЕЛНО

⇒ Процесът на излизане от системата е ключов етап при заместващата грижа и трябва да се планира и извършва внимателно. Той се основава на индивидуалния план за развитие на детето или младежа. Детето или младежът дават експертна оценка относно качеството на положената за тях грижа. Получената обратна връзка е извънредно важна за по-нататъшното подобряване на качеството на грижата в конкретната система или модел за заместваща грижа.

Стандарт 16: В ПРОЦЕСА НА ИЗЛИЗАНИЕ ОТ СИСТЕМАТА СЕ ИЗВЪРШВА ПРОДУКТИВНА КОМУНИКАЦИЯ ПОДПОДХОДЯЩА

⇒ Всички страни в процеса на излизане от системата получават адекватна информация според ролята, която изпълняват в него. В същото време детето или младежът и неговото родно семейство имат право на личен живот и сигурност. Цялата информация се поднася по начин, разбираем и подходящ за детето или младежа или за родното семейство.

Стандарт 17: ДЕТЕТО ИМА ВЪЗМОЖНОСТ ДА УЧАСТВА АКТИВНО В ПРОЦЕСА НА ИЗЛИЗАНИЕ ОТ СИСТЕМАТА

⇒ Процесът на излизане от системата се базира на индивидуалния план за развитие. Детето или младежът имат възможността да изразяват мнението или предпочитанията си относно настоящото си положение и бъдещето си. Те участват в планирането и изпълнението на процеса на излизане от системата.

Стандарт 18: ПОСЛЕДВАЩА ГРИЖА, ОСИГУРЯВАНЕ НА ПОСТОЯННА ПОДКРЕПА И КОНТАКТИ

⇒ След като детето или младежът излязат от системата за заместваща грижа, им се осигурява възможността да получават помощ и подкрепа. Организацията, предоставяща грижа се стреми детето или младежът да не възприемат излизането си от системата като коренна промяна. Ако младежът е навършил пълнолетие, организацията, осигуряваща заместваща грижа, трябва да продължи да му предлага подкрепа и възможности да поддържа контакти с хора в нейните рамки.

Системата за подкрепа може да бъде ефективна само тогава, когато ролите и функциите на всички участници в нея са добре дефинирани и когато между тях е създадена добра координация.

SWISS FOUNDATION OF THE
INTERNATIONAL SOCIAL SERVICE

**Швейцарска фондация на
Международната социална служба**
Ул. „Вале“ № 9
CH-1211 Женева 1, Швейцария
www.ssis.ch

**Международна социална служба -
България**
ул. „Ниш“ №5, ет.2, офис 1
гр. Велико Търново 5000
www.iss-bg.org